

דף ג

'דתנן ניסוך המים כל שבעה. מני, אי רבי יהושע נימא חד יומא, אי רבי עקיבא תרי יומי...' מהרש"א פירש 'חד יומא' – יום שמיני עצרת. ודוחק, שהרי משמע דקאי על שבעה המזכירים, ושמיני מאן דכר שמייה. וכן בהמשך אמרו 'תרי יומי' ו'שיתא יומי' והיינו מלבד שמיני עצרת. ונראה שגם אם לרבי יהושע אין מזכירים גשם בחג כלל, הלא ע"כ דורש ניסוך המים מיתור אותיות 'מים' שמסתיימות בשביעי, על כן מסתבר שמנסך ביום השביעי שבו סיום הדרש. וזהו שמקשה לנסך עכ"פ ביום האחרון של שבעת הימים. [ולפי האמת שמנסך כל שבעה י"ל שלכך מסתיים הדרש בשביעי, לרמז שבו חותם הדין על המים, כפי שמשמע בשבלי הלקט שעא וברוקח רכא וטואו"ח תרסד ועוד. ואולם רש"י ביומא (מא: ד"ה במוצאי) כתב שגזר דין על המים הוא בשמיני עצרת].

'אם כן ליכתוב קרא או הסך הסך או נסך נסך, מאי הסך נסך שמעת מינה...' כיוצא בזה יש בכמה מקומות. אעפ"י שאין משפט הלשון לכתוב 'הסך הסך' וכד' – כנראה הכוונה לכתוב פעמיים תיבה זו באותה פרשה שלא בסמיכות, וכגון שדרשו כפילת 'בסוכת בסוכת' ועוד רבים כיו"ב.

'אלא רבי יהושע היא, וניסוך המים כל שבעה הלכתא גמירי לה.' מפרש"י מבואר שלרבי יהודה בן בתירא ולרבי עקיבא אין מנסכים כל שבעה אלא מיום השני או הששי ואילך (וכן נראה לכאורה מהתוס' לעיל בד"ה איבעיא וד"ה דאמר). ויש מצדדים לפרש שגם לדבריהם מנסכים כל שבעה, רק כיון שנרמז הניסוך ביום השני או בששי, לכך קבעו להזכיר גשמים מאותם ימים ולא מתחילת החג. והגמרא נקטה 'רבי יהושע' לפי שהוא אינו מרמז כלל מהכתובים אלא מהלכה (עפ"י שפת אמת והדושים ובאורים. וכתבו לשמוע כן מדברי התוס' במועד קטן ג: ד"ה ניסוך. וערש"ש).

'עשר נטיעות ערבה וניסוך המים הלכה למשה מסיני.' אלו השלשה נשאלו בבית המדרש מנין להם מן התורה, והשיבו שהלכה למשה מסיני הם, ושמע השומע וגרסם כסדר ששמעם [וכיוצא בזה: 'שיעורין וחציצין ומחיצין הלכה למשה מסיני'] (רש"י סוכה לד.).

'אילימא רבי יהושע דמתניתין, הא אמר ביום טוב האחרון של חג הוא מזכיר, אלא רבי יהושע דברייתא האמר משעת הנחתו.' נקטו בגמרא כהנחה פשוטה שדעת רבי יהושע שבמשנה ושבריייתא אינה זהה, אלא 'שעת הנחתו' היינו ליל שמיני (כמו שפרשו התוס' ב: ד"ה משעת) ורש"י ד' סע"א, ומש"כ רש"י לעיל 'שביעי' – היינו שעת הנחת הלולב אך לעולם אינו מזכיר אלא במוצאי שביעי. ואולם מרש"י בד"ה האמר לא משמע כן, ואילו 'יום טוב האחרון' שאמר במשנה היינו מהבוקר. ונראה הטעם שפשוט לגמרא לפרש כן, כי לפי מה שפרשו לעיל שרבי אליעזר שאמר 'מיום טוב הראשון' היינו יום דוקא, אם כן אילו היתה כוונת רבי יהושע ללילה היה לו לפרש 'ליל יום טוב' (עפ"י חזון איש ית, א).

מהרש"א ור"ב רנשבורג נקטו בדעת רש"י כמו שצייד החזו"א, שלרבי יהושע דברייתא מתחיל להזכיר בליל שמיני (וכדעת התוס'. וכן כתב האור-זרוע ברכות פז). וכבר עמד הגרעק"א מדברי רש"י המורים שמזכיר בשביעי. ואילו הנצי"ב נקט דברי רש"י כפשוטם שמזכיר בשביעי, ויישב את דבריו דלהלן (וכן כתב רבנו גרשום). וכן נקט בגבורת-ארי לעיקר (ולפי זה פירש דברי רבי יהושע במתניתין 'מיום טוב האחרון' – מהלילה), וכן נקט בספר אמת ליעקב. וע"ע בשפת אמת ובחדושים-ובאורים. אגב, יש אומרים שפרש"י על תענית שלפנינו אינו לרש"י, ויש אומרים שהוא לרש"י אלא שנפלו בו טעויות רבות. ע' שם הגדולים אות ש, לה; אמרי בינה למהר"ץ חיות ה, ואור החיים אות ש 1195; עלה יונה עמ' קצד).

ויש להעיר גם מדברי תרומת הדשן (קנג, וע"ש בהגהה) שהביא מפרש"י בתענית ואינו בפירוש שלפנינו. וע' גם בשו"ת חות יאיר (ט ד"ה אבל באמת) על המובא בפרש"י להלן טו. שתלמיד טועה כתבו והוא שיבוש גדול [וע' גם בשו"ת הלכות קטנות ח"ב קיב. ואולם יש שנקטו דברי רש"י שם לאמת – ע' בית יוסף ופרישה תקעט; הגהות חכמת שלמה או"ח תרצה; דובב מישרים ח"א טו].

תנא בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר ואם בא להזכיר מזכיר. מאי טעמא – אמר רבי חנינא: לפי שאין נעצרינ' וכיון שטעם ההזכרה הוא משום ריצוי, לא חייבו לרצות אלא על דבר שהוא נעצר לפעמים ולא בדבר שהוא קיים תמיד (כנ"פ).

(ע"ב) 'ולא עוד אלא אפילו אמר מעביר הרוח ומפריח הטל – אין מחזירין אותו'. משמע מכאן שהמוסיף בתפילתו דברים שאינם נאמרים כלל בתפילה ולא שייכים אליה – אין זה הפסק בברכה, ויצא ידי חובתו (גליונות קהלות יעקב).

וכן יש ללמוד מדברי הריטב"א שכתב שאם נזכר לאחר שאמר 'ברוך אתה ה' – ישלים 'למדני חקיך' שהוא פסוק בתהלים, ויחזור למקום שטעה, (והביאו החיי-אדם וכן פסק המשנה-ברורה קיד, ובאור הלכה, ובמשנ"ב בסו"ס"י קיז) – הרי שאמירת פסוק בעלמא אינה מבטלת הברכה.

ואולם בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד צג) כתב לתמוה על הלכה זו: 'אבל הוא תמוה מאד שלא מובן כלל, הא ודאי ברור ופשוט שאסור ללמוד אף פסוקי תורה באמצע התפלה ובאמצע ברכות, והלומד באמצע הוא הפסק גמור ובטל ברכה זו. וצע"ג'. והורה שם למעשה שלא כהריטב"א. אך לכאורה כאן מבואר בגמרא שאין ההפסק מעכב בדיעבד, ואילו מלשונו משמע שאף בדיעבד ביטל ברכה זו [וכן משמע שנקט בפשיטות מדבריו שבח"ב כב]. וכבר נחלקו הפוסקים בדבר (ע' טשו"ע או"ח קד, ה-ו). ויש לומר שהסוברים שאמירה שאינה שייכת לתפילה נחשבת הפסק, מעמידים דברי הגמרא בשוגג, אבל במזיד – חוור. ע' בפוסקים שם; הדושים ובאורים.

ולעצם תמיהת האגרות-משה על הריטב"א נראה, כיון שלא הזכיר 'משיב הרוח' וצריך לחזור למקומו, הרי כל מה שהמשיך אינו נידון כגוף התפילה והרי זה כדברים בעלמא ונמצא שכבר הפסיק בתפילתו [אעפ"י שאינו הפסק גמור שהרי הם דברים מענין התפילה – ע' או"ח קח, יב], הלכך אין לחוש אם יאמר עוד פסוק אחר שלא מענין התפילה, כדי שלא יצטרך להתחיל הברכות מחדש. וכיוצא בזה מובא בשם הגדול ממינסק (ע' עמק ברכה – תפלה) שהמתפלל טעה בדבר שמחזירים אותו לאמצע תפילתו, כגון ששכח 'יעלה ויבוא' ונזכר קודם שעקר רגליו שדינו לחזור ל'רצה' – מותר לו להפסיק ולענות כל דבר שבקדושה [ובעמק ברכה שם חלק עליו, ש"מ עומד הוא בתפילה לפני המלך] – וסברתו כנ"ל, מאחר וכבר הפסיק בתפילתו שוב אין חשש הפסק נוסף במקום הצורך.

תנא בעבים וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר ואם בא להזכיר מזכיר'. עתה המנהג הוא שאין מזכירים עבים כלל אבל רוחות מזכירים בימות הגשמים, כי תועלת העבים אינה ניכרת לבריות, ואילו יאמרו 'מעלה עננים ומוריד הגשם' יראה להם כלשון יתר ושלא לצורך. ועוד אפשר שהתנא של הברייתא הקודמת אינו מודה לברייתא זו שאם בא להזכיר מזכיר, מפני שאין תועלת בריצוי על ריבויים. וטל, נהגו לשאלו בימות הגשמים [ויש הנוהגים להזכירו תמיד, גם בימות החמה. וכן המנהג בארץ ישראל. וכן יש נוהגים לענין הזכרת רוח] – כי הטל מתבקש לעולם, שלא כרוח שאינה מתבקשת כל כך. ועשו להם היכר שאינם חיוב כגשם, לפיכך נהגו שאין אומרים אותם אלא במקום אחד, בשאלה או בהזכרה, וכיון שהטל מתבקש יותר מהרוח לכך נהגו לשאול הטל ולהזכיר הרוח (עפ"י ר"ן)
וע"ע בספר עבודת ישראל סו"פ תוריע, טעם ע"ד הסוד בענין הזכרת רוח וטל.

'זיקא דבתר מיטרא – כמיטרא, עיבא דבתר מיטרא – כמיטרא, שימשא דבתר מיטרא – כתרי מטרי. למעוטי מאי?... – פירוש, כיון שלעולם לאחר המטר יש שמש או עבים ורוחות, לשם מה לפרט זיקא או עבים דבתר מיטרא כמיטרא, די היה לו לומר רק שימשא כתרי מיטרי ותו לא. ומתרץ הואיל ולפעמים אין עיבא ולא שמשא בתר מטרא, וזהו למעוטי גילהי דליליא... ואז נחסרת טובת העבים (עפ"י שפת אמת).

'תלגא לטורי, מטרא רוזא לאילני...'. ע' רמזים וענינים בספר 'בניהו'.

*

'אמרו רז"ל: אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה: ויבא כגשם לנו. אמר הקב"ה: אהיה כטל לישראל. נראה לי החילוק בין גשם לטל; גשם – איתערותא דלתתא, אין לך כל טפה מלמעלה שאין טיפיים עולים כנגדה מלמטה, לאפוקי טל הוא אתערותא דלעילא. על כן בחג הפסח שהאתערותא הוא שלא על ידי מעשינו רק בחפזון כידוע, אז מתפללין על הטל, מה שאין כן חג הסוכות ההתערורות הוא על ידי מעשינו תשובה ומעשים טובים ומצות, מתפללין תפלת גשם' (בני יששכר תשרי יגד).

דף ד

'האי צורבא מרבנן דמי לפרצידיא דתותי קלא דכיון דנבט נבט'. דומה תלמיד חכם לפרי שמתחת האבן ששואב ושואב, וכיון שצומח – צומח בבת אחת (הערוך ערך 'פרצד').
– כמו הגרעין שמתחת העפר אינו צומח אלא על ידי העלמת עין והנחתו תחת האדמה לרקבון [רק שצריכים להשקות את העפר מלמעלה], כך התלמיד-החכם מוכרח לסבול ולהיות נענה וניגש עד שיצמח ויצא לאור כבודו (הנצי"ב).

ענין נוסף; כידוע הגרעין ברובו אינו אלא מטען של מזון המוכן לצמח כצידה לדרך למשך זמן גידולו, כל עוד הוא נתון מתחת לפני הקרקע ואינו מסוגל לינוק מזון בכחות עצמו, אבל מהרגע שהנבט בצבץ ויצא שאז כבר בידו לאגור מזון בכח עצמו, שוב אינו זקוק למתנת חסד חנם אלא הופך להיות חי הנושא את עצמו. וכך צריכה להיות מדת צורבא מרבנן; בתחילת דרכו זקוק הוא לעזו וסיוע מבחוץ להיות לו מורים ותלמידים, אבל לאחר מכן, כיון שנבט והגיע לכלל דעת – צריך להעזר בכחות עצמו (דרשות בית ישי מא נה).

'כל תלמיד חכם שאינו קשה כברזל אינו תלמיד חכם...'. רש"י מפרש לענין הקפדה. ורבנו גרשום פרש 'קשה כברזל' – שאינו נוח לרצות. ואף על פי ששנינו (באבות ה,יא) שמדת החסיד היא קשה לכעוס ונוח לרצות – כאן מדובר ביחס להוראת החכם ופסקיו שצריך לעמוד על דעתו כשהוא סובר שכך היא האמת, ואם ארע שכעס על אותם העוברים על דעתו – לא יהא נוח לרצות, כי אם יראוהו מתרצה בנקל יסברו שהוא יודע בלבו שאין האמת כדעתו ולכך הוא מתרצה אלא שאינו רוצה להודות בפירוש שטעה, ומתוך כך לא יחושו גם לשאר הוראותיו. וזהו שאמרו 'אינו תלמיד חכם' – כי לא תהא ממנו תועלת התלמיד-החכם שבעיר, כי יזלזלו בהוראותיו ולא יסמכו עליו.

קסח